

TARİHTE ÖNEMLİ SIĞIR VEBASI SALGINLARI VE 1920'ye KADAR MEMLEKETİMİZDEKİ DURUMU

Nihal Erk*

Hayvan hastalıkları arasında tarih boyunca çok önemli kayıplara sebep olmuş salgınların başında sığır vebası gelmektedir. Bu salgınlar zaman zaman çok önemli bir olay olarak insanlık tarihinde etkili olmuştur. Sığır vebasının doğurduğu sığır kıtlığı insan beslenmesinde en az iki şekilde, et ve iş verimi yönünde rol oynamıştır. Doğudan gelen bu korkunç salgınlarla Avrupa sığır vebası ile tam bir savaşa girişmenin gereğini çok şiddetle hissetmekte idi. Bunun için de önce, artık ampirik olmayan, hayvan hastalıkları konusunda her yanlı bilgiye sahip veterinerlerin yetişmesi gereği karşısında okulların açılma teşebbüsüne girişildi. Böylece 1762 de Fransada ilk veteriner mekteplerinin açılmasında en büyük amil sığır vebası olmuştur. Geçen yıl 100 üncü yıldönümü kutlanan 1863 ilk milletlerarası veterinerler kongresinin toplanmasına da sığır vebasının büyük kayıpları sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşından sonra Avrupada salgının önlenmesine rağmen özellikle Asyada devam eden tahribatı azaltmak ve durdurmak için Office International des Epizooties (O.I.E) teşkilâtı kurulmuş ve Food and Agricultural Organisation** (F.A.O)'nun 1946 daki toplantısında ilk ele alınan konu sığır vebası olmuştur (22).

Smithcors'a (20) göre Amerika gibi sığır vebasından çok az zarar görmüş ülkelerde dahi veterinerler bu hastalığın her zaman hazır bir tehlike olduğunu akıllarından çıkarmamalıdır. Uzak geçmişte Avrupadaki kayıpların 200 milyon baş sığır olduğunu yani bugünkü bütün A. B. Devletlerindeki sığır popülasyonunun sekiz katının bu salgınlarla yok olduğunu ara sıra hatırlamak yerinde olur.

Sığır vebası dünya gıda sağlanmasında en önemli etkisi olan hastalıktır. Geçmişte çok defa bütün sığır popülasyonunu yok etmiştir. 1949 gibi yakın tarihlerde ise yılda 2 milyon sığırın mahvına sebep olduğu bilinmektedir. Bugün hâlâ Afrika, Ortadoğu ve Asyada başta gelen bir problemidir (15). Mesela: Çinde her yıl 1 milyondan fazla, Hindistanda bütün aşılamalara rağmen

* A. Ü. Veteriner Fak. Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Doçenti

** 1943 de Amerika Birleşik Devletlerinin teşebbüsü ile 1945 de kurulmuştur.

200 bin hayvan sığır vebasından ölmektedir (22). Bundan başka sığır vebasından temiz bölgeler için de en korkunç bir tehdit olarak durmaktadır.

İlk çağlardan beri sığır vebasının varlığı kabul edilmektedir. Eski tarihçiler sık sık sığırlarda seyreden müthiş kırgınlardan bahsederler. Bunların çoğunun sığır vebası olması pek az şüphe götürmektedir. Hayvan hekimliğine ait en eski belge hatta şimdiye kadar ele geçen papirüslerin en erken yazılanı olan Kahun Papirüsü (M. Ö. 1900) nde raslanan bir sığır hastalığının sığır vebası olduğunu tanınmış veteriner tarihçisi Smith (18) ileri sürmektedir. Buna göre zamanımızdan 4000 yıl kadar önce de sığırlar bu salgınla ölmektedirler.

Smithcors'a (21) göre Hindistanda çok eski çağlarda sığır vebası dizanteri ve piroplazmosis'den ayrılabilirdi.

Romalı Virgil (M. Ö. 30) manzum eserinde (Georgics) sığırlar arasında öldürücü salgınlardan sonra bu hayvanların yerine insanların araba çekmekte kullanıldıklarını şiirli bir ifade ile yazmaktadır (20).

M. S. I inci yüzyılda yaşamış ziraat yazarı Columella sığır vebasını tanıyordu (6).

Leclainche (14) "Tarihte ilk defa M. S 376-386 yıllarındaki Avrupada bütün sığırları kırıp geçiren hastalığın zamanın şair ve diğer yazarları tarafından yapılan tariflerine göre sığır vebası olduğu tam bir kesinlikle söylenebilir" demektedir. Bu sığır vebası salgını 5 inci yüzyılda da orta ve güney Avrupada büyük zararlar vermiştir (14).

Hastalığın kaydedilmemiş tarih devirlerinden beri Çin'in doğusunda bulunduğu tahmin edilmektedir. Hunlar akınları sırasında bu hastalığı Çin'in doğusundan Oral ve Hazar bölgesine, oradan da Avrupanın içlerine taşımışlardır. Bundan sonraki yüzyıllarda hastalık Avrupaya kökünü Asyadan alarak gelmiş ve büyük kayıplara sebep olmuştur. Hatta geniş toprakları olan Rusya dahi bu salgına bir set çekememiştir (13).

Sığır vebasının 9 uncu yüzyılda Charlemagne zamanında hemen bütün Avrupaya yayıldığı, çok zararlardan sonra söndüğü bilinmektedir. 13 üzcü yüzyılda Moğol istilası ile yeniden kendini göstermiştir (13).

Smithcors'a (20) göre de 18 ve 19 uncu yüzyılda Avrupada görülen her sığır vebası salgınının menşeiini Asyada bulmak mümkündür. Daha öncekiler de Moğol ordularının yollarını izleyerek Avrupaya gelmiştir. Hatta Rusyada sığır vebası demek olan *ichoama* deyiminin Orta Asyada moğol ve tatarların kullanmış olduğu fenalık perisi manasına gelen sığır vebasına verilen isimle aynıdır.

Türkçede de sığır vebasına halk arasında *malkeiran* veya *çor* denmektedir.

Eskiden moğollar tarafından vebayı önlemek amacı ile kullanılan fenalık perisini temsil eden işaretler bulunmuştur. Bunların hayvanın boynuna takıl-

dıkları tahmin edilir. Avrupada bu maksatla küçük hayvan heykelleri kiliselere bağışlanmakta idi. Böyle heykeltçiklere M. Ö. 8 inci yüzyıldan modern zamanlara ait olanlarına kadar raslanmaktadır (Resim 1 ve 2).

Resim 1 — Eskiçağda hayvanları vebadan korumak amacı ile kullanılan nazarlık.
(Smithcors'dan alınmıştır.)

Resim 2 — Ortaçağ sonrası sığır vebasında kullanılan nazarlık.
(Smithcors'dan alınmıştır.)

Âli (2) tarih kitabında hicrî 1001* (milâdî 1592) yılında İrandan gelen bir sığır salgınının önceleri doğu illerimizde sonra Diyarbekir (Diyarbakır), daha sonra da Amasyada kendini gösterdiğini bildirmektedir. Akkerman (1) ve Dilgimen (7) yazarın sığır kırgını adı ile bahsettiği hastalığın şüphesiz şekilde sığır vebası olduğunu kabul etmektedirler. Âli hastalığı çok iyi anlatmaktadır. Gezdiği bazı köylerde hiç, bazılarında 4-5 yüz inekten ancak 1 veya 2 tane kaldığını; halkın yemek için yoğurt ve peynir bulamadığını, satın almak için deri bulunmadığını, hatta tarlalarda öküzlerin yerine insanların kara sapana koşulduklarını üzüntülü bir ifade ile yazmaktadır.

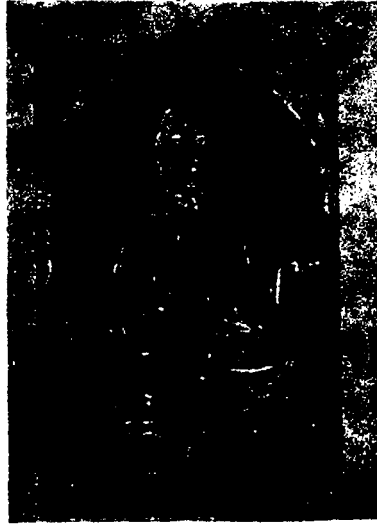
Fakat tam güvenilir ilk kayıtlar 1711 yılında İtalyada görülen sığır vebası hakkındadır. Macaristandan ithal edilen bir tek öküzle hastalığın bulaştığı bildirilmektedir. Hernekekar o zaman İtalya at hekimliği konusunda en ileri durumda bulunuyorduysa da sığırların salgını ile savaş hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Hayvan bakımı en cahil ellerde olup bilgili kimseler bu işlerle meşgul olmayı kendilerine yakıştırmıyorlardı (20). Bununla beraber bu salgın sırasında iki insan hekimi hastalıkla iki ayrı bölgede ilgilenmiş ve çok faydalı bilgiye sahip olmuşlardır. Venedik Dükünün arzusu üzerine, sığırın İtalya ziraatındaki önemini idrak eden Bernandino Ramazzini sığır vebasını inceleme görevini üzerine almıştır. Semptomları çok etraflı anlattıktan sonra hastalığın bulaşma yollarını izaha çalışır. Ölü ve hasta hayvanlar kadar sağlam görünüşlü hayvanların da hastalık âmili taşıyabileceklerini anlamıştır. Ahırların enfeksiyon menbağı olduğuna dikkati çekmiştir. Ölülerin derin gömülmesi ile ahırların temizlenmesi ve tütsülenmesi gibi hijyenik tedbirler tavsiye etmiştir. Sağlamların hastalardan ayrılması üzerinde önemle durmuştur. Yalnız tedavinin faydasızlığını müşahade etmiş olmasına rağmen yüksek dozda kinin ve zehirli ilaçlar tavsiye etmektedir. Hastalık savaşında hastaların öldürülmesinden hiç bahsetmemektedir. Ramazzini bu sonuçlara hastalıkla altı yıl çalıştıktan sonra 78 yaşında iken varmıştır.

Ramazzini çalışmaların ve savaş çarelerini aramanın boşuna olduğunu çünkü hastalığın sebebinin Allahın insanları cezalandırmasından başka bir şey olmadığını söylemesi Smithcors'a (20) göre kendisinin o zaman bir hayli yaşlı (78) olmasına atfedilebilir. Zaten bütün salgınların çok eski tarihlerden beri Allahın insanlara kızması sonucu olduğuna inanılmıştır (9) (Resim 3). Hatta 1865 gibi daha sonraki tarihlerde İngilterede tanınmış bir rahip korkunç sığır vebası salgınını "Hayvanlara karşı duyduğumuz aşırı sevginin cezası olarak Allahın gönderdiği musibet" olarak kabul etmiştir. Sonra da dua etmek sağlık tedbirleri almaktan çok daha kolaydı (20).

1711 de İtalyada sığır vebası ile meşgul olan ikinci hekim Papa XI inci Clement'in özel hekimi Giovanni Lancisi'dir (Resim 4). Lancisi'nin Roma ve civarında ilk çalışmaları Ramazzini'ninkilere paralel gitmiştir. Çalışmalarının sonucu bugünkü görüşlerle aynı olmuştur. Vebanın etkeni için "son derece küçük ve zararlı parçacıklar olup bir vücuttan diğerine geçmektedir" diyor. Lancisi "kontagionun tohumları yalnız hasta sığırlarla taşınmakla kalmaz, çok defa çoban ve veterinerler tarafından hastalardan sağlamlara bulaştırılır. Bundan başka köpekler ve diğer hayvanlar da aynı işi görürler" demektedir. Lancisi diğer meslektaşlarının aksine olarak tedavinin faydasızlığını anlamış ve her hasta hayvanın öldürülmesini tavsiye etmiştir. Hasta sığırın tedavi (ilâç, veteriner vesaire) masraflarının çok fazla olacağı gibi hastalığın yayılmasına sebep olacağını da açıklamıştır. En etkili denilen ilâcın dahi vebayı tedavi edemeyeceğini kesin bir şekilde bildirmiştir (20).

Resim 3 — 15 inci yüzyıla ait vebanın Allahın hoşnutsuzluğu sonucu oluşunu gösteren resim.
(Smithcoors'dan alınmıştır.)

Resim 4 — Giovanni Maria Lancisi.
(Chioldi'den alınmıştır.)

Lancisi 1713 Ekiminden 1714 Nisanına kadar yalnız Roma havalisinde 35 bin baş sığırın öldüğünü, hastalık savaşı için aşağıda özetlenen maddelere riayet olunmasının gerektiğini bir raporla Kardinaller Meclisine bildirmiştir.

- 1 — Her türlü hayvanların hasta hayvanlarla temasına mani olmak.
- 2 — Hasta (sığır vebası) olanları boğazını kesmeden öldürmek.
- 3 — Hastalıklı mahallerden hayvan ve insanların çıkmasını önlemek.
- 4 — Hasta hayvanlarla temasta bulunan insanların el ve yüzlerini sirke ile yıkamak, giyim eşyalarını da kükürt v.s ile tütsülemek.
- 5 — Hasta hayvanlarla temas eden her türlü eşya ve malzemeyi yakmak veya sirke ile yıkamak, ahırları tütsülemek, yemlik ve yalıkları sönmemiş kireç ile temizlemek.

6 — Ölü hayvanları ve onların her türlü artıklarını meskûn yerlerden uzaklarda derin çukurlara atmak ve çok miktarda toprakla örtmek, bütün ot ve samanları tamamı ile yaktırmak (5).

Lancisi'nin raporu Kardinaller Meclisince kabul edildikten sonra salgın Romada dokuz ay içerisinde söndürülmüş, fakat İtalyanın öteki bölgelerinde ağır kayıplar verdirmeye devam etmiştir (20). Bu salgın boyunca Avrupanın batı ülkelerinde bir buçuk milyon sığır ölmüştür (12).

Tarihte ilk defa olarak salgın hastalıklar savaşında hastaların öldürülmesi Lancisi tarafından teklif ve uygulanmıştır. Fakat Ramazzini ve Lancisi'nin bugünküne yakın salgın hastalık savaş metodlarını ortaya koymuş ve faydaları da görülmüş olmasına rağmen İtalya da dahil Avrupa gereken dersi alamamış, onları takibeden elli yıl içinde 200 milyon hayvan korkunç hastalığın pençesine düşmüştür (20).

1714 te Avrupadaki veba salgını İngiltereye geçmiştir. Saray hekimlerinden Thomas Bates hastalığı incelemek ve savaş yolları aramakla görevlendirilmişti. Bates incelemeleri sonunda hastalığın sadece hasta sığırlarla değil hastalarla temas edenlerle de yayıldığını bildirdi. Hastalık çıkan bütün sürünün itlâfını, ölülerin yakılmasını, hayvan sahiplerine tazminat verilmesini, ahırların dezenfeksiyonunu ve üç ay boş bırakılmasını teklif etti (19). Lancisi'nin buluşları henüz yayınlanmamış olduğundan Bates aynı özellikleri yeniden meydana çıkarmış demektir. Bundan başka Lancisi'den fazla olarak Bates itlâf için tazminat teklif etmiştir. Bu da salgın hastalıklar tarihinde ilk olaydır. Bu tazminat ödeme sonucunda hastalığın savaşı başarılı olabilmüş, fakat tazminatın uygulanmasında güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu ödenek sığır başına 2 £ olarak kabul edilmişti. Hasta hayvan 24 saatten daha kısa zamanda haber verildiğinde 2 £, tereddüt edilmişse 1/2 £ ödenmekte idi. 6-10 £ değerindeki bir hayvanı hemen hastalık gününde haber vermek kararı güçlü. Bazı kereler de zayıf, işe yaramaz hayvanlar için bu ödenekten faydalanılmağa çalışılıyordu. Bu güçlüklerle rağmen bu salgında ölen hayvan sayısı 6 binden azdı ve ödenek miktarı da 7 000 £'u geçmemişti. Salgın

da altı ay içinde söndürülmüş oldu. Aynı yıllarda Holandadaki salgında 300 bin sığır kaybedilmiştir. Böylece tarihte ilk defa olarak hükümet tarafından tazminat ödenmesi İngilterede 1714 sığır vebası salgınında başlamış oldu (20).

Fakat İtalyada Lancisi, İngilterede Bates'in koymuş olduğu en uygun kaidelere rağmen Avrupa, yukarıda belirttiğimiz gibi, yeteri kadar ders alamamıştı. Bundan sonraki yıllarda çıkan sığır vebası salgınlarında bütün bu uygun usuller unutuldu. Salgın da eskiden olduğu gibi ağır kayıplara sebep olmağa devam etti. Hastalığın tedavisi için yeniden faydasız tedbirler ortaya atılmaya başlandı. Smithcors'a (20) göre 1745 ile 1757 yılları arasında İngilterede sığır vebasından 3 milyon sığır yok oldu. Aynı şekilde Avrupanın birçok memleketlerinde kayıplar çok yüksekti. Hutyra ve arkadaşlarına (12) göre Lombardiya'da 3 milyondan fazla sığır kaybedilmiştir.

18 inci yüzyılın ortalarında sığır vebası Avrupada çok önemli bir konuya haline gelmişti. 1762 de Lyon'da ilk veteriner okulunun açılmasında başlıca rolü sığır vebası oynamıştır. Dünya artık hayvan hastalıkları ve savaşında bilgili ve tecrübeli veterinerlere ihtiyaç olduğunu acı tecrübelerden sonra anlamış oluyordu. Fakat dünya gene öğrenecekti ki yalnız veteriner hekim mevcudiyeti ile de bu iş başarılamıyacak, iyi uygulanan kanun ve tüzükler olmadıkça salgın hastalık savaşları başarı sağlıyamıyacaktı. Bunun en iyi örneklerini İngiltere ve memleketimizde görebiliriz. Son yüzyıllarda özellikle serbest hayvan ithali yüzünden sığır vebasından çok zarar gören İngilterede kendi tarafından açılan Yeni Edinburg Veteriner Koleji Profesörü John Gamgee (Resim 5) Avrupayı sığır vebası salgınlarından korumak amacı ile bir kongre toplanmasını teklif etti. Nihayet 14-18 Temmuz 1863 te Hamburgta "Salgın hayvan hastalıkları savaşında kaideleri tespit" programı ile milletler arası ilk veteriner kongresi 99 delegenin katılması ile toplanmış oldu. Gamgee kongrede hayvan nakli ve trafiğinin bu hastalıkların yayılmasında oynadığı tehlikeli rolü belirtti. Sonraki kongrenin 1865 yılında Viyanada toplanmasına karar verildi. 1865 te Gamgee'nin ne kadar haklı olduğu ve boş yere telâş etmediği İngilterede korkunç bir sığır vebası salgınının çıkması ile anlaşıldı (14). Hakikaten 17 inci Dünya Veteriner Kongresinde ilk kongrenin 100 üncü yıl dönümü münasebetiyle Prof. Gamgee'nin veteriner hekimliğe yapmış olduğu olağanüstü hizmetler ve uz görüşlülüğü açıkça belirtilmiştir (11).

Veteriner Koleji sığır hastalıkları profesörü J. B. Simonds hastalıkların spontaneus generatio ile çıkışına kuvvetle inananlar arasında bulunduğundan daha önce menedilmiş olan serbest hayvan ithalinin 1838 de yeniden başlamasında önemli rol oynamıştı. 1839 da şap salgınının görülmesi ile serbest ithal arasında hiçbir ilgi olmadığını, bu hastalığın kendi kendine çıktığını Avam Kamarasında açıkladı. 1857 de sığır vebasının ithali ihtimalleri karşısında bu hastalığı incelemek üzere Avrupaya gönderildi. Altı haftalık bir geziden sonra daha kesin bir şekilde bu hastalığın hayvan ithali ile İngiltereye girmeyeceğini

Resim 5 — Prof. John Gamgee.
(Francis'den alınmıştır.)

iddia etti. Oysa ki 1863 te Prof. J. Gamgee tam aksine olarak Baltık denizi üzerinden Rusyadan sığır ithal edilirse İngilterede hastalığın çıkışının çok yakın olacağını bildirmişti. Hakikaten 29 Mayıs 1865 de Gamgee'nin tahmin ettiği gibi Baltık limanlarından gelen sığırlar vasıtasile sığır vebası uzun bir aralıktan sonra (bundan evvelki son olay 1799 da idi) yeniden İngiltereye girmiş oldu. Kesin teşhis ancak 11 Ağustosta yapılabildiğinden o süre içinde hastalık çok yayılmıştı (17). Bu veba salgını İngiltereye çok pahalıya mâl oldu. Birbuçuk yıl içinde 500 000 sığır öldü (8,20). Son bir açıcı tecrübeden sonra İngilterede sığır vebası salgını savaşında itlâf ve hayvan ithali ve hareketlerinin tahdidi ciddiyetle ele alındı. Bunların sonucuda 1872 ve 1877 de hastalığın memlekete girme başlangıçları hemen önlendi. 1877 den beri ise İngilterede bu hastalık görülmemiştir (17, 20).

19 uncu yüzyıl içinde hastalık Avrupanın çeşitli yerlerinde birçok defalar kendini göstermiştir. 1828 de Macaristana giren hastalık 1842 ye kadar orada yerleşmiş ve 30 bin sığır öldürmüştür. 1848 de ciddi bir şekilde Avusturyada görülür. 1864 e kadar 75 binden fazla hayvan ölmüştür. 1849 da Macaristanda yeniden kendini gösteren salgın 1865 e kadar 350 bin sığır yok etmiştir. Son salgın İtalyaya geçmiş ve orada 50 bin sığır öldürmüştür. 1866 da hastalık İngiltereden Holandaya geçmiş ve 156 bin hayvan kaybına sebep olmuştur. Avusturya-Rusya savaşı sırasında veba tekrar Macaristanda görülerek 1873 e kadar 166 bin sığırın ölümüne sebep olmuştur (12).

Batı ve orta Avrupada Fransa-Prusya savaşı (1871-1872) sırasında görülen son büyük epidemide Fransa ve Almanyanın çeşitli bölgelerinde 100 bin civarında hayvan ölmüştür. Batı ve orta Avrupa devletleri korunma çarelerini daha iyi uygulamaya başladıkça hastalık sadece doğuda görülmeye devam etmiştir (13). 1913 te Türkiyeden Bulgaristan ve Romanyaya bulaşan hastalık çok kısa zamanda söndürülmüştür (12).

1917 de Birinci Dünya Savaşı sırasında hastalık Kafkasyadan Karadeniz yolule Rusyanın bütün batısını sarmış, oradan komşu ülkelere geçmiş ve 5-6 milyon hayvan ölmüştür. 1920 de Polanyayı Rusların işgali ile hastalık bulaşmıştır (13). 1873 denberi batı Avrupada hastalık görülmezken birdenbire Anvers limanına Hindistandan gelen zebu yüklü bir vapurun uğraması sonucu sığır vebası hemen Belçikaya yayılmıştır. Altı ay içinde salgın önlenmiştir (13). Bundan sonraki yıllarda çok ciddi şekilde gerekli usullerin uygulanması ile hastalık Türk-İran hududuna kadar itilmiştir (12).

Asyada hastalık hiçbir mukavemetle karşılaşmamış, çok eski tarihlerden beri daima mevcut olmuştur. Hastalığın bu geniş kıtada yapmış olduğu zararı gösterecek istatistik bilgi yoktur. Yalnız Kafkasyada 1890-1898 yılları arasında 500 bin hayvan ölmüştür. 1892 de hastalık Japonyaya geçtiği zaman iki yıl içinde 10 bin sığır ölmüştür (13). Hutyra ve arkadaşlarına (12) göre ise hastalık Japonyaya 1902 de girmiş ve iki yıl içinde söndürülmüş, fakat 1908 de tekrar Tokyada görülmüş ve 3 binden fazla hayvan hastalığa yakalanmıştır. 1916 dan beri bu bölge hastalıktan temizdir. 1925 yılına kadar ara sıra bazı Japon limanlarına hastalık girmişse de hemen söndürülmüştür. Hastalık Asya kıtasının bazı bölgelerinde bugün bile temizlenmiş değildir.

1884 yılına kadar sığır vebası Afrikada yalnız Mısırdaki bilinmekte idi. Yakınoğudan gelen 1842 ve 1863 salgınları Mısırdaki büyük salgınlara sebep olmuştur. 1884-1885 yıllarında İtalya-Habeşistan savaşında Rusyadan getirilen sığırlarla Habeşistan bulaştı. 1889 da ise Kızıl Deniz yolule giren hastalık orta ve güney Afrikaya yayılarak sığır çiftliklerinde ve hatta vahşi hayvanlar (geyik,antilop) arasında büyük ölümlere yol açtı. 1898 de Transval'de 980 bin, Kap bölgesinde 1 milyon 300 bin sığır ölmüştü. Mısırdaki 1903 de başlayan salgında 1910 yılına kadar 3 milyon sığır ve 183 332 manda kaybedilmiştir. 1905 de hastalık doğu Afrikada görülmüştür. Arloing'de 1906 da 500 bin hayvan ölmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında hastalık yeniden Afrikada geniş bir şekilde görülmüştür. Afrikanın batısı 1915 e kadar sığır vebası görmemiştir. Fakat 1916 da Senegal'de salgın büyük zararlar yapmıştır. Afrikada hastalıkla ciddi şekilde savaşılmıştır. Yalnız Habeşistanda daha uzun yıllar bulunmuştur (12).

Amerika 1921 yılına kadar sığır vebası görmemiştir. Muhtemelen Hindistandan getirilen zebularla hastalık Brezilyada başlamış, birkaç ay sonra az bir kayıpla söndürülmüştür (12, 13).

Avusturalyaya sığır vebası 1923 Kasım ayında Hindistandan gelen sığırlarla sokulmuş, 1924 yılı Mart ayına kadar sürmüştür. Bu salgında 190 sığır hastalığa yakalanmış, 1534 sığır, 1024 domuz, 24 koyun, 317 keçi öldürülmüştür (12).

Yurdumuzda sığır vebası salgınları çok eski tarihlerden beri zararlar veriyor olmalıdır. Kökünü Asyadan alan hastalık Avrupaya çok defa Karadenizin kuzey sahillerinden geçerek gelmiştir. Bazı kereler de Anadolu yarımadasını aşarak Balkanlar yolule Avrupayı bulaştırmıştır. Osmanlı Devletinin ilk yüzyıllarına ait bilgiye raslıyamadık. Yalnız daha önce de yazıldığı gibi 16 ıncı yüzyılın son yıllarında ağır seyreden bir sığır vebası salgını tarihçi Âli tarafından çok iyi anlatılmıştır (2).

Türk Ziraat Tarihine (26) göre Hakayıkül Vakayi gazetesinin 9 Zilkadde 1289 (9 Ocak 1873) günkü sayısında sığırlarda öldüren bir hastalıktan bahsedilmektedir. Dieckerhoff'a (6) göre bu hastalık Yunanistan ve Mısıra kadar yayılmış olan sığır vebasından başka bir şey değildir. Türk Ziraat Tarihinde (26) Tanzimattan sonra sığır vebası istilâ yılları 1847, 1877, 1881, 1888, 1889, 1893, 1894, 1898, 1899, 1905, 1906 olarak yazılmıştır.

Bekman'a (4) göre 1877 Osmanlı-Rus harbinden sonra doğu illerimizde sığır vebası büyük kayıplara sebep oluyordu. Daha sonra hastalık yurdun her tarafına yayılmıştı. Bu hastalıkla savaş çareleri aranması gerekiyordu. Bunun için önce sivil veterinerlere ihtiyaç vardı. Bu amaçla sivil Tıp Mektebi hocaları ve Umuru Baytariye Müfettişi Umumisi Mehmet Ali beyin katıldıkları bir komisyon memleketimizde sivil bir veteriner okulu açılması teşebbüslerine girişti (1886). Bu mektebin açılışı 1889 da tahakkuk etti ve ilk mezunlarını 1893 yılında dört yıllık öğretimden sonra vermiş oldu. Osmanlı İmparatorluğunun son devrine kadar hayvan hastalıkları ile savaş için hiçbir kanun maddesinin bulunmayışı dikkati çeker. Sığır vebasının korkunç tahrifatı karşısında böyle kanunlara çok ihtiyaç duyulmakta idi. 1893 yılında İstanbul şehremaneti ve mülhakatı Umuru Sıhhiyei Baytariye Müfettişi Yarbay Haydar bir talimatname hazırlamayı düşündü. Bu gereği zamanın sadrazamına bildirdi. Yarbay Haydar beyin de bulunduğu dört kişilik bir komisyon incelemeleri sonucu aynı yıl 1893 te "Zabıtai Sıhhiyei Hayvaniye Talimatnamesi"* kabul edilmiş ve ilk önce Bursa ilinde uygulanmasına karar verilmişti. Evvelâ askerî veterinerler, daha sonra sivil mektebi ilk bitiren sivil veterinerler tarafından tatbikatına başlanmıştı. Bu çok yetersiz talimatname ile 1913 yılına

*Sayın Naki Cevat Akkerman tarafından kürsümüze hediye edilen çok kıymetli vesikalar arasında bu talimatnamenin bir kopyesi vardır. Buna göre talimatnamenin tarihi 16 Cemaziyelâhır 1310 hicrî - 14 Kânunvevvel 1308 malî yani 21 Ekim 1892 dir. Talimatname 18 madde ihtiva eder.

kadar gelindi (4). 1913 de kırkbeş maddelik "Zabıtaı Sıhhiyei Hayvaniye Kanunu Muvakkatı" (23) çıkarıldı.

Bu kanunun 4 üncü maddesine göre hasta ve hastalarla temas eden hayvanlar itlâf edilir.

5 inci maddeye göre hastalıktan ölen hayvanların kadavraları heyeti mecmuası ile fen dairesinde, masrafı hükümetten tasviye edilerek gömülür. Ot, saman ve gübre gibi bulaşma vasıtası maddeler yakılır, alet ve edavat dezenfekte edilir.

6 ncı maddeye göre hastalar için ahır, ölenler için gömülecek yer temin edilecektir.

Bu kanunda itlâf ve tazminat için önemli ciddi maddeler konmuştur.

Madde 17: Vebayı bakarî, teverrûn ve ruam hastalıkları ile musap olup da hükümetçe itlâf olunan hayvanat için eshabına tarafı hükümetten mevadi atıye mucibince tazminat verilecektir.

Madde 19: Vebayı bakaride bilmuayene arazi seririye gösterdiği cihetle itlâf olunan hayvanata sülüs (üçte bir) ve hasta hayvanat ile temasta ve aynı ahırdan itlâf edileceklerine nisf (yarım) ve vebayı bakariden edilen şüphe üzerine ihtiyaten itlâf edilen sağlam hayvanata sülüsân (üçte iki)... tazminat verilecektir.

Kanunun diğer maddeleri ihbar, geç ihbar ve saklama durumları, pazar, panayı, mezbaha ve mesuliyet ve ceza maddelerini ihtiva etmektedir.

Bir yıl sonra bu kanuna ilâve olarak 92 maddelik "Zabıtaı Sıhhiyei Hayvaniye Talimatnamesi" (24) çıkarıldı. Yalnız bu kanun ve talimatnamede yeterlikten uzaktı. O yıllarda bu kanunlara rağmen yurdumuzda sığır vebası ile savaş başarısızdan çok uzaktı. Asıl ihtiyacı büyük çapta karşılayacak kanun 1928 de çıkarılmıştır.*

Hernekadar biz çalışmalarımızda sığır vebasının bakteriyolojisi yönünden tarihini yazmağı tasarlamamışsak da savaş tarihinde bu konudaki ilk buluşları burada özetlemek zorunda kaldık. 18 inci yüzyıldan itibaren hastalığın bu yönden araştırmaları başlamıştır. Hutyra ve arkadaşlarına (12) göre Ramazzini ve bazıları hastalığı insanların çiçeği, Veith ve Spinola typhus ve Lorinser dysentery ile aynı kabul etmişlerdir. 19 uncu yüzyılda spontaneus generatio fikri yavaş yavaş terkedilerek hastalığın etkeni Semmer, Gamaleia, Nencki ve diğerleri tarafından araştırılmağa başlanmışsa da bu konuda bir bilgi edinilememiştir. Nihayet 1902 de Nicolle ve Adil Bey (Resim 6) hastalığın süzgeçleri geçen bir virusla meydana geldiğini ortaya koymuşlardır.

* Cumhuriyetten sonra Türkiyede sığır vebası savaşı tarihi konulu, daha sonra yayınlıyacağımız eserde bu kanun hakkında bilgi verilecektir.

Recim 6 — Adil Bey.

Daha önce, 1893 te Semmer sığır vebasına yakalanıp iyileşmiş hayvan kanının koruyucu niteliğini ortaya koymuştur. Bu buluş Koch ve diğerleri tarafından teyid edilmiştir (12).

Bundan sonraki yıllarda aşı ve serumun da hastalığın mücadelesinde kullanılmasına başlandı. Memleketimizde sığır vebası serumu imâline 1897 de başlanmıştır. İ. Ekrem'in (13) bildirdiğine göre memleketimizde sığır vebası 1897 yılına kadar ciddi bir şekilde incelenmiş değildir. İmâine Nicolle tarafından 1897 de başlanan serumun pratikteki sonuçlarını yerinde incelemek üzere 1898 de bir heyet görevlendirilmiştir. Bu heyetin üyelerinden olan hekim Refik ve veteriner Refik Rumeli, Aydın ve Yozgattaki sığır vebası epidemilerini Anal L' Institu Pasteur'de 1899 da yayınlamışlardır. İ. Ekrem bu mukaleyi aynen eserine almıştır. Bu yazıda Rumeli epidemisi sırasında boz ırk ineklerle diğer islâh edilmiş ırklarda % 81,5 ölüm görüldüğü ve bu bölgede serum tatbikatı ile hastalığın önlenildiği bildirilmiştir. Aydın epidemisinde hastalık 1894 den beri mevcuttu. 1896 da 50 bin, 1895 de 5 bin, 1896 da 3 bin ve 1898 de 500 hayvan ölmüştür. Siyah ırkın çoğunluğu teşkil ettiği bu vilâyet sığırlarında 1898 de % 70 ölüm görülmüştür. Yozgat epidemisinde ise 30 bin kadar sığır ölmüştür. Zilede her yıl bir hayvan pazarı kurulurdu. 1898 de bulaşık olan Bafra bölgesinden Zile pazarına gelen bulaşık hayvanlar pazara gelen bütün hayvanları bulaştırmış, böylece Yozgat vilâyetine de geçmiştir. Oradan da Kırşehir kadar yayılmıştır. Siyah ırk sığır ve mandalarda ölüm % 44 olarak tesbit edilmiş, serum uygulanması ile hastalık durdurulmuştur.

Etraflı bilgi verilen bu epidemilerden başka aynı yılda Osmanlı İmparatorluğunun birçok vilâyetlerinde (Musul, Diyarbakır, Adana, Halep, Şam, Beyrut

v. s) salgın görülmüştür. İstanbulda yapılan serumla Yozgat epidemisinde faydalı sonuçlar vermesi üzerine serumun memleketimizde yapılması resmen kabul edilmiştir (13).

1901 de İstanbulda kurulan Bakteriyolojihaneı Baytarı'ye ilk müdür olarak Adil Bey tayin edilmişti. 1902 yılında sığır vebası serumu burada elde ediliyordu. Fakat elde edilen serum ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktı. Daha fazla serum istihsal amacı ile 1914 Pendik Bakteriyoloji ve Seroloji Enstitüsü açıldı (10).

1898 den 1908 e kadar yapılan sığır vebası mücadelesi hastalığı yok etmekten uzak olmakla beraber büyük istilâlar görülmemiştir. Yalnız 1904 te oldukça şiddetli bir salgın doğuda, Kastomonu, Bolu ve Kocaelinde % 40 telefat yapmıştır (13). Akkerman'a (1) göre 25 Teşrinisanı 1325 (1909) tarihli ve 134 sayılı Orman, Maden ve Ziraat Nezaretince Dahiliye nezaretine yazılmış teskerede 5-6 yıl zarfında 600 bin baş sığırın sığır vebasından öldüğü açıklanmıştır. Gene Akkerman, Takvimi Vakai'nin 11 Haziran 1327 (1911) tarihli ve 857 sayılı nüshasından bir nezaret tebliğine göre 1326 (1910) yılında İstanbul, Hüdavendigâr (Bursa), Aydın, Beyrut, Adana, Halep, Erzurum, Musul, Suriye, Trabzon, Elâziz, Konya, Ankara, Karesi (Balıkesir), Biga, İzmir bölgelerinde sığır vebasının salgın halde bulunduğunu ve 22101 baş hayvan öldüğünün anlaşıldığı bildirilmektedir. İ. Ekrem de 1910 yılında büyük bir epideminin Konya, Burdur, İsparta, Antalya, Erzurum, Sivas, Beyazid, Erzincan, Karahisarışarkî, Kayseri, v. s yerleri istilâ ettiğini yazmaktadır. Hatta bu çok şiddetli salgın sonucunda önce Erzurumda açılması düşünülen serum müessesesi Erzincanda 1 Ağustos 1911 de çalışmaya başlamıştır (3).

Nevermann ve arkadaşları (16) 1917 yılında yayınladıkları yazılarında Anadolunun sürekli olarak sığır vebası ile bulaşık olduğunu, oradan her zaman kolayca Trakyaya geçebileceğini bildirmektedirler. Aynı yazarlar Balkan Harbi esnasında Türkiyeden sığır vebasının Bulgaristana girdiğini yazmaktadırlar. Hakikaten Balkan Harbinin çıkışı hayvan hareketlerini artırmış, hastalıkla bulaşık bölgeden gelen hayvanlar Bakırköy ve Çekmece'de toplanarak Rumeliye sevk edilmiştir. Önce Çorluda bütün şiddetiyle görülmüş, oradan sonra da Bulgaristana bırakılan yerlere sıçramıştır. 1912 de 12394, 1913 de 10094 ve 1914 de ise 6103 hayvan Trakyada sığır vebasından ölmüştür (13).

Tieme (25) Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiyedeki hayvan hastalıklarının durumunu incelerken sığır vebasının en önemli salgınlardan biri olduğunu, hastalığın mücadelesinde güçlüklerle karşılaşıldığını etraflı olarak anlatmaktadır. Özellikle yerli sığırlarda hastalık Avrupa ırklarına nazaran daha az ölüme sebep olduğundan, tipik semptomları her zaman vermediğinden ve hayvan sahiplerinin tutumu sebepleriyle hastalığın resmî makamlarca haber alınması çok gecikmekte idi. İlk görünüşte ihbar, hasta hayvanların

öldürülmesi, derilerini yüzmeden parça parça kesmek; kireç, petrol vesaire ile kullanılmaz hale getirildikten sonra kadavrayı gömmek, dezenfeksiyon, son veba olayından sonra bir aylık karantina gibi yeteri kadar yasakları ihtiva eden sağlık zabıtası kanun ve talimatnameleri iyi uygulanamamaları yüzünden hastalığın savaşında en ufak bir başarı gösterilemediğini de belirtmektedir.

1916 da Rusların doğu illerimizi istilâsı ile hastalık daha kolaylıkla yayılmaya başlamış, 1917 de ise Rus ihtilâlinden sonra büsbütün ihmâl edilmiş olan bazı vilâyetleri geri alışıımız sırasında oralarda yerleşmiş olan sığır vebasını da beraber almış olduk. 1918 de Şam ve Adana çok şiddetle hastalığa maruz kalmıştır (13). 1911 de Erzincanda açılan serum müessesesi harp sebebiyle tahliye edilmiş, önce Sivas sonra Halepte faaliyete geçmiştir. Ancak 1921 de müessese eski yeri olan Erzincana dönmüştür (3). Bu nakiller yüzünden serum istihali azalmış ve zaten güç olan savaşı daha da güçleştirmiştir.

Türk milleti için ölüm kalım mücadelesi olan İstiklâl Savaşı başladığı zaman sığır vebası yurdun her tarafını sarmış bulunuyordu. Bu savaşta özellikle nakliyat ve ordunun beslenmesinde çok önemli rol oynayan sığırların bu amansız hastalıklarla yok olmaları çok büyük güçlükler yaratmıştı. Bundan başka savaştan sonra da % 80 i ziraat ve hayvancılıkla geçinen Türk halkının ekonomik hayatına çok kötü etkiler yapmakta idi. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti yüzyıllar boyu Anadolu'nun başına dert olan bu hastalığın temizlenmesi görevini Türk veterinerlerine verdi. Çok fedakârca yapılan mücadele 1932 de kazanılmış, memleket büyük bir dertten kurtarılmış oldu. Yurdumuzda hastalığın 1921-1932 yılları savaşı, bu savaşta bizzat kıymetli hizmetleri geçmiş olan sayın N. C Akkermanla birlikte zamanın belgelerine dayanılarak hazırlanmaktadır.

Teşekkür: Bu yazıda faydalandığımız Osmanlı Devleti zamanında çıkarılan kanun ve talimatnamelerin çok kıymetli nushalarını kürsümüze bağışlamış olan Sayın Naki Cevat Akkerman'a en derin teşekkürlerimizi sunarız.

Ö z e t

Bu yazıda en önemli salgın hayvan hastalıklarından olan sığır vebasının tarih boyunca büyük istilâları ve yapmış olduğu zararlar incelenmiştir.

Sığır vebasının çok eski zamanlardan beri mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Zaman zaman okadar şiddetle seyretmiştir ki insan topluluklarının ekonomik hayatlarına, özellikle ziraat ve beslenmede, çok etkili sonuçlar doğurmuştur.

Batıl itikatların, hakim olduğu Ortaçağda hastalık Allahın insanları cezalandırması olarak kabul edilmiş ve hiçbir savaş çaresi aranmamıştır.

18 inci yüzyıl başında Avrupada Ramazzini, Lancisi ve Bates hastalıklarla en uygun savaş yollarını bulmuşlarsa da bu usullerin uygulanması gecikmiştir. 18 inci yüzyılın ortasında Avrupayı yeniden saran korkunç istilâlar 1762 de Fransada dünyanın ilk veteriner mektebinin açılmasını teşvik etmiştir. 19 uncu yüzyılda İngiltere de dahil batı Avrupada büyük kayıplara sebep olan sığır vebası salgınlarını önlemek amacı ile 1863 de ilk milletlerarası veteriner kongresi İngiliz veterineri J. Gamgee'nin gayretleri ile toplanmıştır. Aynı yüzyılın sonunda, birkaç olay hariç, hastalık Avrupadan temizlenmiştir. Memleketimizde hastalığın çok eskiden beri bulunduğu muhakkaktır. Bu yazıda elde edilebilen bütün belgelerden bahsedilmiştir. Hastalıkla sonuç alınabilen mücadele ancak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin kuruluşundan sonra başlamıştır. Ona kadar yurdun hemen her bölgesinde çok fazla sığır kaybına sebep olmuştur.

Bu yazıda Türkiyede sığır vebası savaşının 1920 yılına kadar olan safhaları anlatılmış, özellikle 1892 yılında ilk defa yapılan hayvan hastalıkları sağlık zabıtası talimatnamesi ile 1928 e kadar meriyette kalan diğer kanuna ait kıymetli vesikalar açıklanmıştır.

Hastalık Türk veterinerleri tarafından çok iyi incelenmiştir. İstanbulda Nicolle ve Adil Bey 1902 yılında ilk defa olarak sığır vebası etkeninin süzgeçleri geçen bir virus olduğunu belirtmişlerdir.

S u m m a r y

A Short History of Rinderpest Until 1920

In this article the worldwide spread of rinderpest has been discussed and the damages caused has been reviewed. It is well-known that this disease has been existed since a very long time. Occasionally its prevalence played important roles on the economic and especially on the agricultural and nutritional activities and status of the people.

On the superstition blief during the Middle Age the occurrence of this pest was regarded as a Divine wrath and no measure was seeked. Although at the beginning of the 18 th. century the proper method of eradication was developed by Ramazzini, Lancisi and Bates in Europe, its application was delayed. The new epizootics spreaded Europe during the middle of the 18 th. century had promoted the establishing the first veterinary school in France in 1762.

The first international veterinary congress was held in 1863 through the efforts of a British veterinarian J. Gamgee, as a result of the severe losses caused by this disease throughout Europe.

At the end of 19 th. century, with the exception of a few cases, the disease was successfully eradicated in Europe.

In Turkey, this disease existed definitely since a very long time. In this article all the references have been reviewed. However, the first successful eradication program was carried out after the foundation of the new Turkish Republic.

In this article the first stage of the eradication until 1920 has been discussed and especially emphasis is laid upon the documents related with the first regulation covering the animal sanitation and the laws enforced until 1928.

The disease had been throughly investigated by the Turkish veterinarians. It was firstly demonstrated in 1902 by Nicolle and Adil in İstanbul that the causative agent of rinderpest was a filtrable virus.

L i t e r a t ü r

- 1 - Akkerman, N. C.: *Vet. Fak. Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü N. C. Akkerman Arşivi* (Veteriner Tarihimize ait henüz yayınlanmamış tarihi vesikalar).
- 2 - Âli, M.: *Künbül Abbâr*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Yazma eser, No: 3407, Varak 216/2, 1591-1597.
- 3 - Bekman, M.: *Erzincan Serum Laboratuvarı*. Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul, 11-12, 1930.
- 4 - Bekman, M.: *Veteriner Tarihi*. Ankara Basım ve Cildevi, Ankara, 134, 172-178, 1940.
- 5 - Chiodi, V.: *Storia della Veterinaria*. Servizio Veterinario, Milano, 269, 270, 1957.
- 6 - Dieckerhoff, W.: *Geschichte der Rinderpest und ihrer Literatur*. Beitrag zur Geschichte der vergleichenden Pathologie. Verlag Erslin, Berlin, 246, 1890.
- 7 - Dilgimen, H.: *Veteriner Hekimliği Tarihi*. Bözokurt Matbaası, İstanbul, 113-114, 1947.
- 8 - *Encyclopaedia Britannica: Rinderpest*. Encyclopaedia Britannica Ltd. 1953.
- 9 - Erk, N.: *Tarihte Hastalık Sebepleri Konusunda Düşünceler*. Vet. Fak. Dergi, Ankara, Cilt IX. No:1, 62-72, 1962.
- 10 - Erk, N.: *Pendik Veteriner Bakterioloji ve Seroloji Enstitüsü Kuruluşu*. Vet. Fak. Dergi, Ankara, Cilt X. No: 1, 44-48, 1963.

- 11 - Francis, J.: *John Gamgee's Contribution to International Veterinary Science. Centenary Brochure, XVII th. World Veterinary Congress, Hannover, 149-152, 1963.*
- 12 - Hutyra, F., Marek, J. and Manninger, R.: *Special Pathology and Therapeutics of the Diseases of Domestic Animals. Baillière, Tindall and Cox. 257-259, 280, 1949.*
- 13 - İbrahim Ekrem: *Çor veya Sığır Vebası. Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 6-30, 1930.*
- 14 - Leclainche, E.: *Histoire de la Médecine Vétérinaire. Office du Livre, Toulouse, 68, 735, 1936.*
- 15 - Manner, F. D.: *Rinderpest. J. Am. Vet. Med. Ass. vol 141, No: 6, 713, 1962.*
- 16 - Nevermann, L., Miessner, H. and Weichel, A.: *Über die Forschungsreise im Balkan. Dtsch. tierärztl. Wschr., No: 8, 1917.*
- 17 - Sherwin, A. H.: *The Cattle Plaque of 1865. Med. Hist. vol VI, No: 1, 45-48, 1962.*
- 18 - Smith, F.: *The Early History of Veterinary Literature. Baillière, Tindall and Cox. London, vol I, 6 a, 1919.*
- 19 - Smith, F.: *The Early History of Veterinary Literature. Baillière, Tindall and Cox, London, vol II, 10-11, 1924.*
- 20 - Smithcors, F.: *The History of Some Current Problems in Animal Disease: III Rinderpest. Vet. Med., vol 4, No: 6, 249-256, 1956.*
- 21 - Smithcors, F.: *Evolution of the Veterinary Art. Baillière, Tindall and Cox, London, 21, 1958.*
- 22 - Stableforth, A. W.: *International Collaboration in the Control of Animal Disease. Vet. Res. vol 73, No: 40, 957-965, 1961.*
- 23 - *Ticaret ve Ziraat Nezareti Umuru Baytariye Müdüriyeti Zabıta Sıhhiyei Hayvaniye Kanunu Muvakkati. Yeni Turan Matbaası, 1329 (1913).*
- 24 - *Ticaret ve Ziraat Nezareti Umuru Baytariye Müdüriyeti Zabıta Sıhhiyei Hayvaniye Talimatnamesi. Matbaai Osmaniye, Dersaadet, 1330 (1914).*
- 25 - Tieme: *Die Veterinärmedizin in der Türkei, ihre Geschichte und ihr Stand zu Beginn des Weltkrieges. Zschr. Veterinärk. 2 Helf., 25-57, 1922.*
- 26 - *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul, 186-187, 1938.*